

van Salomo. Dit glas blijkt, na onderzoek, vervaardigd naar het ontwerp van de beroemde Vlaamse schilder Peter Paul Rubens (1577-1640). Hij kreeg de opdracht niet direct, maar via een gravure. Omstreeks 1615-17 maakte Rubens een schilderij met dit ontwerp voor het stadhuis van Brussel. Dit schilderij is verloren gegaan bij het bombardement van de stad door de Fransen in 1695. De fraaie compositie van het schilderij werd veelvuldig door schilders gekopieerd en werd zelfs in prent gebracht door niemand minder dan Boëtius Adams Bolswert (1580-1633). Boëtius was voor zijn vertrek naar de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) werkzaam in Haarlem en Amsterdam. Blijkbaar kende men zijn werk in Westfriesland en koos men van de vijf gravures die hij van schilderijen van Rubens maakte de prent met het oordeel van Salomo.

De scene is ontleend aan het Oude Testament (I Koningen 3:16-28) en toont het wijze oordeel van Salomo in de strijd van twee moeders om één kind. Het glas toont een soldaat die zijn zwaard al heft om het kind in tweeën te klieven. De ware moeder valt op haar knieën om het leven van haar kind te redden. Zij doet liever afstand van haar kind om te voorkomen dat het gedood wordt. Het glas is vermoedelijk uitgevoerd met emailkleuren. In de loop der tijd hebben diverse vaak ingrijpende restauraties plaatsgevonden, maar het glas is prachtig en de gele kleur van de jurk van de knielende vrouw spat ervan af.

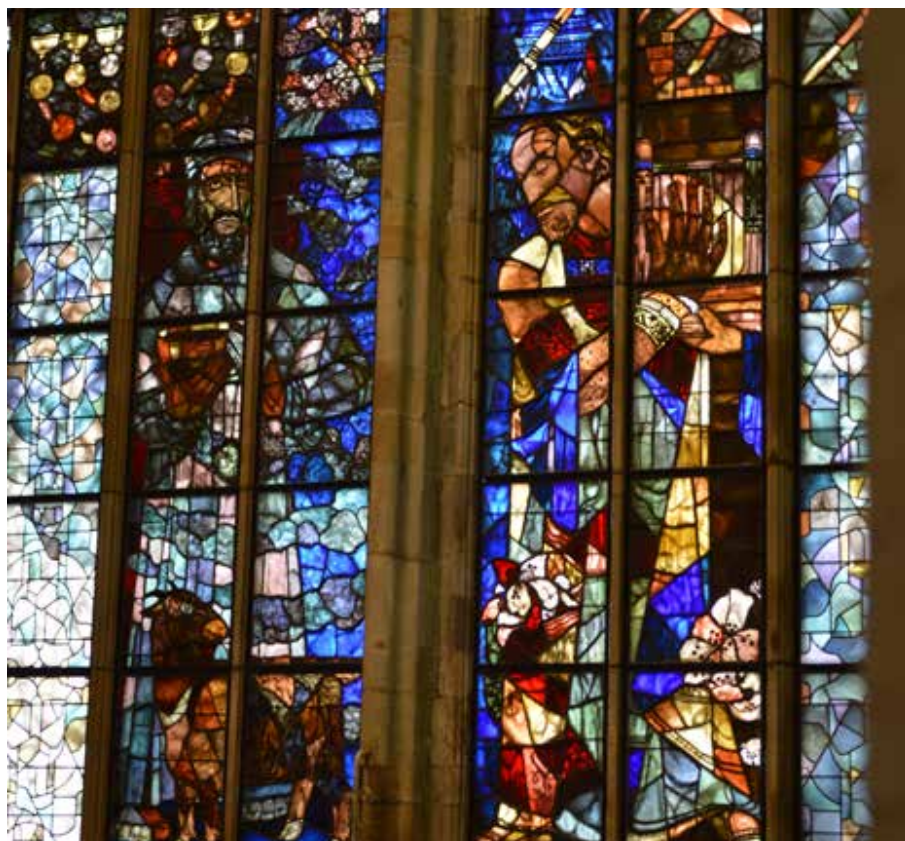
Een dergelijke gerechtigheidsvoorstelling was een geliefd onderwerp voor schenkingen van rechtscollages. Dit glas is in 1635 door de schepenen van Schermerhorn aan de kerk geschonken. Het belang van gravures als bron voor glasschilders blijkt uit dit bijzonder fraaie aansprekende glasraam.

Bronnen

Zsuzsanna van Ruyven-Zeman, 'Schenkers van de glazen van Schermerhorn', *Bulletin van de Stichting Oude Hollandse Kerken*, 62, lente 2006, p 3-22
Arie de Groot, Brigitte Linskens, 'Kerken kijken in Noord-Holland, van godshuis tot cultuurtempel', p 44-48, *Stichting Oude Hollandse Kerken*, Leiden, 2012

Domkerk in Utrecht

Profetenraam van Richard Roland Holst

Afbeelding Theo Kralt

THEO KRALT

VOORZITTER COMMISSIE RESTAURATIE EN FONDSENWERVING DOMKERK 2017-2022

De Domkerk in Utrecht kent in het zuidertransept en het noordertransept twee grote (circa 120 m²) bij elkaar behorende moderne glas-in-lood ramen uit de 20e eeuw. ¹ Het bekendste raam is het Evangelistenraam met de vier evangelisten uit het Nieuwe Testament in het zuidertransept uit 1926. Op een zomerse avond staat het raam in brand vertelt de koster-beheerder van de Domkerk in *Levende Monumenten*

in 2009.² Dat kan van het in 1936 voltooide Profetenraam met de wetgever Mozes, de priester Aäron, koning David en de profeet Elia uit het Oude Testament in het noordertransept nu niet gezegd worden.³ Enigszins is dat ook de bedoeling geweest.

Op initiatief van de Nederlands Hervormde Kerkvoogdij in 1918 werd de Domkerk van 1921 tot 1938 gerestaureerd onder leiding van restauratiearchitect Dirk Slothouwer (1884-1946). In dit kader werd het kerkinterieur in de eerste helft van de jaren 1920 gemoderniseerd met meubilair ontworpen ►

door Willem Penaat (1875-1957). De adelaar op de kansel onder de lezenaar werd gesneden door Ludwig Wenckebach (1895-1962). De heropening van de kerk vond plaats op 14 oktober 1925 met een gedenkrede van J. Th. de Visser, oud-minister van OC&W die deze restauratie krachtig gestimuleerd had.⁴ Door de economische crises van de jaren 1930 kon deze restauratie die in totaal f 900.000 zou kosten niet geheel worden afgemaakt. Het evangelisten-raam in het zuidertransept is op initiatief van een comité uit Utrechts-kerkelijke kring tot stand gekomen. In het voorjaar van 1924 was de benodigde f 15.000 binnen.⁵ De overdracht had plaats op 16 december 1926 met een toespraak van de voorzitter, ds. P. Veen. Restauratiearchitect Slothouwer had in dit kader de contacten gelegd met Roland Holst. De beglazingsplannen hadden zijn instemming. Qua stijl moet het Evangelistenraam geplaatst worden in de zogenaamde Amsterdamse School, een Nederlandse variant van de Art Deco.⁶

De kunstenaar Richard Nicolaüs Roland Holst (Amsterdam, 1868 - Bloemendaal, 1938) werd opgeleid aan de Amsterdamse Rijksacademie voor de Beeldende Kunsten (RBK). In 1918 zou hij er buitengewoon hoogleraar, in 1925 directeur van worden. Hij was in 1896 getrouwd met Henriëtte van der Schalk (1863- 1952). In de Nederlandse kunstwereld was hij een invloedrijk persoon en een man van gezag. In zijn functie en in zijn vele geschriften benadrukte hij de ambachtelijke en ethische aspecten van het kunstenaarschap. Kunst behoort volgens hem een maatschappelijke functie te vervullen, verheven ideeën uit te drukken in 'schone' vormen en voor een breed publiek toegankelijk te zijn. In 1934 werd op zijn verzoek aan hem ontslag verleend als directeur van de RBK om ongestoord onder andere aan de gebrandschilderde ramen van de Utrechtse Dom te kunnen werken. Na zijn ontslag bij de RBK had Roland Holst een atelier in het oude raadhuis van Bloemendaal dat in 1937 zou worden afgebroken. Hier ontwierp hij het Profetenraam en werkte hij het verder uit.⁷

Wat hem voor ogen stond was 'Gemeenschapskunst'. Kunst die duidelijk in relatie stond met de samenleving. Gemeenschapskunst moest in algemeen begrijpelijke beeldtaal uitdrukking geven aan wat zo'n samenleving bond: verhalen die van geslacht tot geslacht zijn overgeleverd, gebruiken en rituelen die in de traditie zijn verankerd, algemene gevoelens en gebeurtenissen die ieder mens meemaakt, zoals de gang van de seizoenen, de leeftijdsfasen van de mens, de wisseling van dag en nacht. Die kunst moest ook toegankelijk zijn voor iedereen en daarom voor plaatsen ontworpen worden waar veel mensen haar konden zien, bij voorkeur in openbare gebouwen. Roland Holst ontwierp schilderde affiches, boekbanden en tegeltableaus. Hij maakte glas in loodramen voor diverse openbare gebouwen. Een deel van deze ontwerpen – in elk geval de Domramen – werden uitgewerkt op het landgoed De Buische Heide, dat eigendom was van zijn vrouw en dat zij in 1946 aan Natuurmonumenten zou schenken. Aan zowel het Evangelistenraam uit 1926 als het Profetenraam werkte Roland Holst ca. drie jaar. Hij beschouwde de Domramen als zijn meest belangrijke werk. Voor de ramen liet hij zich inspireren door de glas in loodramen in de kathedralen van Amiens en Chartres.⁸

Zijn werkproces voor de ramen van de Domkerk valt goed te reconstrueren. Hij ging ervan uit dat aan de opbouw van de wanden van de Domkerk een wiskundig beginsel ten grondslag lag. Door dit schema te verkleinen en melodisch te maken door de invulling met golfpatronen kwam hij op de basisvorm van het loodweefsel. Vanuit dit basispatroon begon hij aan het ontwerpen van de centrale figuren. Glasatelier Bogtman uit Haarlem brandde de glasstukken. De hoogleraar theoloog Anneus Brouwer (1875-1948) adviseerde hem inhoudelijk.⁹ In de correspondentie met zijn vrienden zijn de problemen met het kerkbestuur over het eerste raam terug te lezen. Anders dan het ideaal in de gemeenschapskunst waren ontwerp en uitvoering hier bepaald niet in één hand en in direct contact met de architectuur.

Afbeelding Theo Kralt

De plannen voor het tweede raam, als tegenhanger van het Evangelistenraam, werden al in 1923 gelanceerd. Brouwer verwoordde zijn ideeën in een brief aan dominee Veen als volgt: 'Aan de zomerkant in het volle licht: de evangelisten. Dan aan de noordkant in het gedempte licht: het Oude Testament. Dit geeft ten eerste een goede tegenstelling, ten tweede een goed geheel'.¹⁰ Voor het plan voor het tweede raam in het noordertransept beijverde zich jarenlang een nationale commissie onder voorzitterschap van de Utrechtse zenuwarts, Pieter Bierens de Haan.¹¹ De bekende historicus Johan Huizinga was lid van deze commissie. De Commissaris van de Koningin en de burgemeester waren erelid. Door de economische recessie leken de financiële obstakels voor het bijeenkrijgen van de benodigde f 25.000 bijna onoverkomelijk totdat een anonieme schenker tweemaal

f 10.000 (€ 8.435) toezegde. In 1935 kreeg Roland Holst officieel de opdracht. Werden in het Evangelistenraam de vier evangelisten naast elkaar geplaatst, in het Profetenraam staan de vier figuren paarsgewijs ónder elkaar. Het Profetenraam is minder strak en symmetrisch, speelser en losser en daardoor dynamischer en meer vertellend. Boven in het venster bevindt zich het kruis met de tekenen van Christus: vis, anker, doornenkroon, bloeddruppels, beker en duif. Daaronder ziet men, links, de priester Aäron die een offer brengt en rechts koning David. Hij bespeelt de harp en zijn muziek wordt begeleid door trompetgeschal. In de onderste zone is links de wetgever Mozes te zien, die de berg Sinäï afdaalt en rechts de profeet Elia in de woestijn. Voor hem uit vliegt een grote, blauwe raaf. Het geheel wordt aan de onderzijde afgesloten door de ark des verbonds.

Na acht jaren van voorbereiding sprak de voorzitter van de nationale commissie voor het raam, Pieter Bierens de Haan, bij de opening van het raam op 10 juni 1936 een rede uit.¹² In zijn betoog benadrukte hij het belang van kunst en van kerkelijke kunst. Hij gaf beargumenteerd rekenschap van de keuzes hiervoor ook in tijden van economische neergang. Roland Holst zelf schreef een toelichting bij het glasraam in het noordertransept.¹³ Bij dezelfde gelegenheid werden ook drie kleinere ramen boven het koor onthuld. In de drie oostelijke koorvensters staat het symbool van de

Godheid, de Griekse letters alfa en omega naar Openbaring 1.8: 'Ik ben de Alfa en de Omega, het Begin en het Einde, zegt God de Heer, Die is, en Die was, en Die komen zal, de almachtige.' Tussen de alfa en de omega staat het kruis.¹⁴ Ook deze waren van de hand van Roland Holst en Bogtman. Het was de bedoeling nog twee andere koorvensters later in te vullen evenals een raam bij de ingang. Hier is het echter niet meer van gekomen. Het Profetenraam kreeg positieve kritieken in 1936, onder andere van de bekende kunstcriticus in de jaren 1920 en 1930 Bram Hammacher, die de ramen beschreef als heftig, driftig en vervoerend. Je staat er bevend tegenover.¹⁵ Anderen spraken over de talrijke details die niet goed zichtbaar waren. De realisatie van beide ramen door Roland Holst als zijn levenswerk beschouwd, waren prestaties van formaat.

In de jaren 2017 – 2022 wordt de Domkerk gerestaureerd. In januari 2019 werd aan de buitenzijde een steiger geplaatst voor het Noordertransept. De ijzeren brugstaven die het raam beschermen roestten. Daardoor is het natuursteen rondom de bevestiging hiervan beschadigd. De ijzeren staven werden in de muurgedeelten geconserveerd en daarna geschilderd en het natuursteen hersteld. In december 2019 werden deze werkzaamheden afgerond. Daarna werd de buitensteiger gedemonteerd. Aan de binnenzijde werd een witte bescherm laag aangebracht opdat er zo min mogelijk stof in de kerk kan waaien. Tijdens de restaura-

tie kon het Noordertransept gewoon gebruikt worden.

In het kader van de restauratie van de Domkerk kon ook de belichting van het Profetenraam nader bekeken worden. Deze was te donker geworden. In de rapporten van het Vijf kerken restauratieplan is te zien dat bij een goede belichting het Evangelisten en het Profetenraam vergelijkbaar zijn.¹⁶ Het aan de buitenzijde aangebrachte beschermglas werd zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde schoongemaakt. Ook het glas in loodraam werd zowel aan de buitenzijde als aan de binnenzijde professioneel en zorgvuldig gereinigd zodat een betere lichtinval is ontstaan. Het Evangelistenraam uit 1928 en het Profetenraam uit 1936 horen zowel inhoudelijk als kunsthistorisch bij elkaar. De scheppingen van Roland Holst uit 1926 en 1936 verbinden het Oude en Nieuwe Verbond. In de loop van de jaren was de voorstelling van het raam enigszins uit het zicht geraakt en te donker geworden. De restauratie van de Domkerk 2017 – 2022 heeft zeker bijgedragen aan het weer beter zichtbaar maken van de voorstelling van het Profetenraam met de vier belangrijkste profeten uit het Oude Testament, zoals de ontwerper het bedoeld heeft. Voor wie hiertoe gelegenheid heeft wordt aangeraden de ramen te bewonderen in de Open Dom. Het Profetenraam is het beste te zien als de zon schijnt overdag tussen ca. 12.00 en 14.00 uur.

1 – Haslinghuis, E.J. en C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht, De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1965, p. 278

2 – Kralt, T.P.G., W. S. Klukhuhn en P. van der Ros, *Levende Monumenten. Geschiedenis, instandhouding en hedendaags gebruik van Utrechtse binnenstadkerken*, PGU en Van der Ros Communicatie, Ootmarsum, 2009, p. 58-59

3 – Staal, C., *Beeldenstormen in de Dom*, Bericht van de Stichting Vrienden van de Domkerk, 18e jaargang, nr. 1 mei 2006, p.10 - 16-18

4 – Jansen, D., *De restauratie van de Domkerk*, Jaarboekje van "Oud-Utrecht", 1939, Uitgave van de Vereniging Utrecht, 1939, p. 73- 81- 88

5 – Boer, A. den, *Glorieus glas-in-lood, De Utrechtse glazen van Roland Holst*, Oud Utrecht, 89e jaargang, februari 2016, p. 4-9

6 – Helseloot, R., *Het evangelistenraam van Richard Roland Holst*, 'Utrecht de Stijl', Domweetjes (17), Handreiking Domkerk, 47-5, mei 2017, p. 26-27

7 – Wilde, Inge de, *Richard Roland Holst had een atelier in het raadhuis*, Ons Bloemendaal, nummer 1, jaargang 45, voorjaar 2021, p. 32-33

8 – Tibbe, L. *Richard Roland Holst. Gemeenschapskunst op afstand, Henriette & Richard Roland Holst, Het boek van de Buissche Heide*, p. 132 en 171-175, Uitgeverij Scriptum, Den Haag, 2012

9 – Broeyer, F.G.M., A.M. Brouwer, *R.N. Roland Holst en de Utrechtse Domramen*, Kerk en Theologie, jaargang 38-4, 1987, p. 270-294

10 – Ruiter, P. de, *De glas-in-loodramen van R.N. Roland Holst in de Domkerk*, Bericht van de Stichting Vrienden van de Domkerk, 14e jaargang, nr. 2, 2002, p. 12- 19

11 – Brentjens, Y., *Zenuwarts Pieter Bierens de Haan, Filosofische gedachten over schoonheid en geluk. In Rechte stoelen, rechtschapen burgers. Wonen volgens 't Binnenhuis (1900-1929)*, W. Books, Gemeentemuseum Den Haag, 2011, p. 57-59

12 – Bierens de Haan, P., *Rede ter overdracht aan H.H. Kerkvoogden van het Noorder Transeptraam en de drie hoge centrale choorramen van den Dom te Utrecht. Gebrandschilderd door Prof.dr. R.N. Roland Holst*, in de Domkerk op 10 juni 1936, p. 1-14

13 – Roland Holst, R.N., *Toelichting bij het glasraam voor het Noorder Dwarschip van de Domkerk te Utrecht*, mei 1936, p. 1-11

14 – Terlingen, J.B.A. en G.M.J. Engelbregt, *De Dom van Utrecht. Symboliek in steen*, Historische reeks Utrecht, Uitgeverij Matrijs, nr. 33, 2004, p. 96-101

15 – Hammacher, A., *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 10 juni 1936

16 – Haakma Wagenaar, T., *De gebrandschilderde ramen in de Dom*, Het vijf kerken restauratieplan, 4e jaargang, nr.3 – 1986, p. 1-7